

**HISTORYCZNE
ŚCIEŻKI
GMINY PSARY**

Spis treści

Wstęp	3
Historyczne ścieżki gminy Psary	
Klinkiernia Gródków	4
Kolej osobowa - linia 182 - odcinek w Gródkowie	11
Klinkierowa architektura wsi Sarnowa	14
Dworek w Malinowicach i szkoła podstawowa	21
Historyczne oblicze Brzękowic Dolnych	24
Bibliografia	29
O projekcie	31

Wstęp

Tematem działań w projekcie było historyczne ujęcie wpływu rozwoju przemysłu na terenie gminy Psary na kształtowanie się społeczności lokalnej.

Wybór tego zagadnienia był podyktowany występującym na terenach gminy Psary silnym powiązaniem zależności między rozwojem przemysłu, a kształtem tkanki społecznej jaki w wyniku jego funkcjonowania powstał i trwa do dzisiaj. Nieznajomość tych powiązań wśród mieszkańców zasygnalizowana przez lokalnych badaczy historii prowadzi do wykorzenienia i wyobcowania, a co za tym idzie braku utożsamienia się z małą ojczyzną i przyjmowania postaw patriotycznych. W celu przeciwdziałania temu zjawisku chcielibyśmy "utożsamić" i przywrócić pamięć historyczną.

Kontekst w jaki wpisujemy nasz projekt opieramy na 3 koncepcjach myślenia o pracy z materiałem historycznym:

1 - praca z historią lokalną rozumianą za profesor Ewą Domańską jako specyficzny rodzaj wiedzy o przeszłości budujący jednostkową i zbiorową tożsamość oraz jako czynnik przyczyniający się do podtrzymywania więzi społecznych: sąsiedzkich i międzygeneracyjnych, której odkrywanie i upowszechnianie stymuluje inicjatywy oddolne przyczyniające się do kultywowania i ochrony lokalnego dziedzictwa.¹

2 - działania w ramach historii ratowniczej, o której jej koncepcyjny twórca Maciej Rynarzewski mówi: celem historii ratowniczej jest ratowanie względnie zamkniętych fragmentów przeszłości przed zagrożeniem utraty dla dziedzictwa ludzkiego i potrzeb przyszłych badaczy, dlatego do projektu wybraliśmy obiekty, które są jeszcze materialnie widoczne, ale niematerialna pamięć o nich zanika.²

3 - tworzenie archiwów społecznych przy zaangażowaniu lokalnych społeczników, społeczniczek i mieszkańców w celu pozyskania, zabezpieczenia, opracowania i udostępnienia materiałów nie wchodzących w skład państwowego zasobu archiwalnego w postaci jednej bazy źródłowej zbierającej rozproszone informacje.

¹ E. Domańska, *Mikrohistorie: spotkania w międzyświatach*, Poznań 1999.

² Publikacja elektroniczna: *Digitalizacja dziedzictwa*, dostęp: 1.09.2021, <https://sbc.org.pl/Content/64328/digitalizacja%20dziedzictwa.pdf>, s.8-10.

Klinkiernia Gródków

ZWIEDZAJ

Powstanie Klinkierni w Gródkowie wiąże się z dostrzeżeniem potencjału bogactw naturalnych terenów dzisiejszej gminy Psary.

Występujące tam złoża łupków ilastych okazały się idealnym surowcem do wypalania klinkieru, który stał się ważnym materiałem budulcowym dróg w całym powiecie będzińskim.

Dawna „Klinkiernia Gródków”.

[2021, fot. Michał Jędrzejowski]

Już w 1930 roku na jednym z posiedzeń Powiatowego Związku Samorządowego w Będzinie przedstawiono kosztorys budowy Klinkiarni. Został on oparty na rachunku rentowności istniejącej od 1929 roku klinkiarni państwowej w Izbicy w woj. lubelskim¹. Na tej podstawie przewidywano, że roczna produkcja 6 mln sztuk kostek klinkieru będzie kosztowała 2 mln zł, w związku z czym kapitał zakładowy wyniósł owe 2 mln zł².

Zaletą produkowanej w Gródkowie kostki klinkierowej miała być jej znacznie niższa cena w porównaniu np. do kostki granitowej czy kostki bazaltowej. Ponadto, jej ceny miały być konkurencyjne na całym rynku budowlanym³. Właścicielem zakładu została Spółka Akcyjna Sejmiku Powiatowego w Będzinie, udziałowcami był także Bank PKO z oddziałem w Będzinie oraz Przedsiębiorstwo Budowy Dróg w Będzinie⁴.

Oparty na nowoczesnej technologii projekt zakładu wykonał prof. Jerzy Marynowski, inżynier i wykładowca Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie, pracownik Państwowych Klinkiarni Ministerstwa Komunikacji⁵. Na Klinkiarnię składał się cały zespół budynków, który obejmował mieszkania robotnicze i budynki administracyjne, budynki przemysłowe, suszarnie oraz warsztat mechaniczny⁶.

Kantorek w budynku klinkiarni.

[2021, fot. Michał Jędrzejowski]

1 Archiwum Państwowe w Katowicach (dalej APK), zesp. 772, Powiatowy Związek Samorządowy Powiatu Będzińskiego, sygn.1309 Kosztorys budowy klinkiarni w Gródkowie, k.1.

2 Tamże, k. 6.

3 Tamże, k. 7.

4 B. Ciepiela, *Gródków. Historia i teraźniejszość*, Gródków-Sosnowiec 2003, s. 112.

5 https://historia.agh.edu.pl/wiki/Jerzy_Marynowski, dostęp 8.11.2021.

6 APK, zesp. 772, sygn. 1309, k. 6.

Ponadto, w skład zakładu wchodziła kopalnia łupka ilastego wraz z poziomami i urządzeniami transportowymi, hala przygotowawcza surowca, hala pras, gdzie formowano surową cegłę, zespół piecowy do wypalania klinkieru oraz bocznic kolejowa wraz z rampą załadunkową⁷. Do wypalania cegły zastosowano nowoczesny piec o mechanicznym zasypie węgla. Klinkier wypalano w temperaturze powyżej 1000° C bez wygaszania pieca⁸.

Staw „Klinkierni Gródków”.

[2021, fot. Michał Jędrzejowski]

Staw po zalaniu szybu „Kopalni Wanda”.

[2021, fot. Michał Jędrzejowski]

⁷ B. Ciepiela, *Gródków...*, s. 113.

⁸ Tamże.

Klinkiernia rozpoczęła pracę w 1933 roku i już wtedy zatrudniono w niej aż 153 pracowników, zarówno specjalistów, pracowników niewykwalifikowanych i innych. Pracę znaleźli robotnicy fizyczni przy wydobyciu łupka, dozorczy, stróże nocni, palacze, rzemieślnicy, ślusarze, ustawiacze czy murarze oraz pracownicy administracyjni. Warto dodać, że zakład zatrudniał również 16 dziewcząt: 2 z nich obsługiwały piec, 14 natomiast zajmowało się obsługą maszyn i urządzeń do obróbki gliny⁹. W późniejszym czasie, w sezonie budowlanym zatrudniano dodatkowo nawet 350 pracowników¹⁰. Po roku działalności dochody ze sprzedaży klinkieru wyniosły 643,750 zł, a roczny zysk po odliczeniu wszystkich wydatków ukształtował się na poziomie 170, 965 zł¹¹.

⁹ APK, zesp. 772, sygn. 402 Budżet Klinkierni w Gródkowie 1933/1934, k. 6-7.

¹⁰ *Przewodnik po Zagłębiu Dąbrowskim*, prac. zbiorowa, Sosnowiec 1939, s. 152.

¹¹ APK, zesp. 772, sygn. 402, k. 9.

Do 1939 roku w Gródkowie wyprodukowano 16 mln sztuk klinkieru, co pozwoliło na przebudowę wielu dróg: z Sosnowca przez Będzin i Sievierz do Częstochowy i dalej w kierunku Warszawy oraz z Będzina przez Dąbrowę Górniczą do Sławkowa¹².

Domy pracowników „Klinkierni Gródków”.

[2021, fot. Michał Jędrzejowski]

¹² *Przewodnik po Zagłębiu...*, s. 152.

Klinkiernia działała również w czasie drugiej wojny światowej, ale pod zarządem niemieckim i na potrzeby III Rzeszy. Produkowano wówczas głównie klinkier budowlany. Po wojnie zakład przejęli Polacy, jednak w latach 60tych, z powodu budowania dróg z asfaltu, zapotrzebowanie na gródkowski klinkier zmalało. Dlatego, Klinkiernia miała zająć się produkcją płyt elewacyjnych. W tym celu została w 1973 roku podporządkowana Zakładowi Płytek i Wyrobów Sanitarnych w Czeladzi, które w 1980 roku sprzedały ją Przedsiębiorstwu Materiałów Izolacyjnych „Izokor”.

Wejście na teren byłego szybu „Kopalni Grodziec”.

[2021, fot. Michał Jędrzejowski]

Stacja transformatorowa „Klinkierni Gródków”.

[2021, fot. Michał Jędrzejowski]

Ostatecznie, Klinkiernia została sprzedana prywatnej spółce co przypieczętowało jej koniec. Wyburzono wówczas piec, rozebrano halę zapasu surowca, a w budynkach, które pozostawiono uruchomiono tartak. Budynek administracyjny oddano gminie Psary. Dzisiaj znajduje się w tym miejscu Gminny Ośrodek Kultury¹³.

Współczesne budynki „Klinkierni Gródków”.

[2021, fot. Michał Jędrzejowski]

Przewodniczka - Donata Łukasik.

<https://historia.psary.pl/przewodnicy.php>

¹³ B. Ciepiela, *Gródków...*, s. 114-115.

Współczesne budynki „Klinkierni Gródków”.

[2021, fot. Michał Jędrzejowski]

Kolej osobowa – linia 182 – odcinek w Gródkowie

ZWIEDZAJ

Początki kolei osobowej w Gródkowie związane są z powstaniem Klinkierni w 1933 roku, w której zatrudnienie znaleźli pracownicy z całego obszaru powiatu będzińskiego.

Budynek stacyjny.

[2021, fot. Michał Jędrzejowski]

Jeszcze w latach 1905-1906 wraz z rozwojem przemysłu na tych terenach dzięki staraniom Towarzystwa Grodzieckiego i Towarzystwa „Saturn” wybudowano szlak kolejowy do stacji Grodziec z podłączeniami do kopalń „Grodziec” w Grodźcu i „Jowisz” w Wojkowicach ze stacją mijankową w Łagiszy. W 1933 roku doprowadzono połączenie bocznikowe bezpośrednio do Klinkiarni w Gródkowie¹⁴. Do tego celu wykorzystano istniejącą już infrastrukturę kolejową Klinkiarni. Nieopodal wybudowano również domek stacyjny, w którym urzędował dróżnik przejazdowy, którego zadaniem była obsługa przejazdów kolejowych. W budynku tym mieściła się również kasa biletowa.

W 1948 roku PKP uruchomiło również linię 182 prowadzącą z Ząbkowic Będzińskich do Brzezin Śląskich. Przystanek w Gródkowie mieścił się na pograniczu Gródkowa i Psar, nieopodal skrzyżowania ulic Zwycięstwa i Łącznej, a nazywał się dokładnie „Gródków Siewierski”¹⁵. Według rozkładu na lata 1960-1961 pociąg kursował codziennie w dni robocze w godzinach: 4:53, 6:14, 7:39, 13:19, 15:54, 17:22, 20:24 i 22:49, a trasę z Gródkowa do Brzezin Śląskich pokonywał w 20 minut. W Brzezinach Śląskich można było przesiąść się na pociągi w kierunku Katowic, Krakowa i Częstochowy¹⁶. Jeden z kursów przedłużony był do Tarnowskich Gór i z powrotem. Chociaż ruch osobowy na szlaku kolejowym Ząbkowice-Brzeziny Śląskie w 1908 roku został zlikwidowany, to linia kolejowa 182 istnieje do dziś, jednak jej przebieg wygląda teraz nieco inaczej – łączy ona Tarnowskie Góry z Zawierciem. Natomiast część dawnej trasy dawnej linii 182 łączy Dąbrowę Górniczą Ząbkowice z Brzezinami Śląskimi. Na tej trasie kursuje pociąg linii 183¹⁷.

Powstanie kolejki osobowej w Gródkowie znacznie wpłynęło na poprawę życia jego mieszkańców. Do tej pory ci z nich, którzy pracowali w ościennych miejscowościach zmuszeni byli chodzić do pracy piechotą lub jeździć rowerem, ponieważ komunikacja publiczna do 1934 roku a następnie w latach 1945-1948 nie istniała. Wśród zamożniejszych popularne były furmanki, rzadziej bryczki i powozy. Brak komunikacji miejskiej szczególnie doskwierał młodzieży szkolnej, która uczęszczała do szkół średnich w Będzinie, Dąbrowie Górniczej czy Sosnowcu.¹⁸

Przewodnik - Jacek Malikowski

<https://historia.psary.pl/przewodnicy-3.php>

14 APK, sygn. 829 Wykazy kolejek wąskotorowych w pow. będzińskim i sprawy remontowe związane z dzierżawieniem kolejki, k. 1-5; B. Ciepiela, Gródków..., s. 136.

15 B. Ciepiela, Gródków..., s. 136-137.

16 Tamże, s. 138.

17 <https://www.atlaskolejowy.net/pl/slaskie/?id=linia&poz=616>, dostęp 10.11.2021.

18 Tamże, s. 130-132.

Przejazd kolejowy w Gródkowie.

[2021, fot. Michał Jędrzejowski]

Klinkierowa architektura wsi Sarnowa

ZWIEDZAJ

To co wyróżnia Sarnów spośród wielu miejscowości gminy Psary to z pewnością jego wielodrożnicowa zabudowa. Ten sposób zabudowy wsi wywodzi się z wczesnego średniowiecza i charakteryzuje się stosunkowo bezładną zabudową wzdłuż kilku zazwyczaj krętych ulic.

Wielodrożnica często była warunkowana warunkami topograficznymi danej wsi, co miało miejsce w przypadku Sarnowa. Wieś ta, położona jest bowiem na wierzchołku pasma wyżynowego ciągnącego się od Strzyżowic i Grodzca, a rzeźba terenu jest zmienna.

W Sarnowie występują tereny piaszczyste, łąki i pola mają często swoje pochYLENIA, występują tereny podmokłe, lasy oraz bogactwa naturalne w postaci kamienia oraz węgla¹⁹. Wielodrożnicową zabudowę można dziś rozpoznać spacerując głównymi ulicami Sarnowa: ul. Wiejską i ul. Główną.

Droga klinkierowa w Sarnowie.

[2021, fot. Michał Jędrzejowski]

¹⁹ A. Wrzosek, *Górny Śląsk: prace i materiały geograficzne*, Warszawa 1955, s. 200;
B. Ciepiela, *Dzieje Sarnowa*, Będzin-Sarnów 1999, s. 32-33.

Ulica Główna w 1933 roku została poddana modernizacji w wyniku czego wyłożono ją klinkierem z produkowanego w Gródkowie. Modernizacja była koniecznością, ponieważ stan dróg w Sarnowie był bardzo zły. Do pierwszej wojny światowej nie było żadnej drogi utwardzanej, co biorąc pod uwagę wzmiankowane wyżej warunki topograficzne powodowało, że poruszanie się po drogach było uciążliwe: ludzie grzęźli w błocie, piachu i glinie. Ponadto drogi były wąskie i krzywe oraz narażone na zalewanie²⁰. Do układania drogi zatrudniono wielu mieszkańców Sarnowa. Klinkierowe cegły były układane w wiązanie jodełkowe, które polega na przesuwaniu ich względem osi drogi o 45 stopni i przycinaniu ich przy krawędziach.

Ten sposób ułożenia klinkieru jest bardzo trwały, co potwierdza fakt, że do dzisiejszych czasów wciąż zachował się fragment omawianej drogi klinkierowej.

W 1937 roku przy tejże drodze, w kierunku na Siewierz Dawid Fryszmann otworzył pierwszą w Sarnowie piekarnię. W tym miejscu jeszcze przed pierwszą wojną światową mieścił się dom kupca Berka Fiszerę, który prowadził obok również niewielki sklep. Na skutek pożaru Fiszer stracił swój dobytek i postanowił wyjechać z Sarnowa. Resztki zniszczonego pożarem drewnianego domu wraz z przylegającym do niego placem sprzedał Fryszmannowi, który w 1936 roku przedstawił plan adaptacji tego terenu pod piekarnię. Część działki, na której została wybudowana należał również do Józefa Mocka²¹. Zbudowana na planie litery „L” piekarnia wyposażona była w 7 pomieszczeń przeznaczonych do poszczególnych etapów produkcji i wypieku pieczywa takich jak: skład mąki, chłodnia, rozbieralnia, zarabialnia ciasta, pomieszczenie, w którym znajdował się piec, 2 pomieszczenia do składu pieczywa i sklep²².

²⁰ B. Ciepiela, *Dzieje Sarnowa...* s. 118.

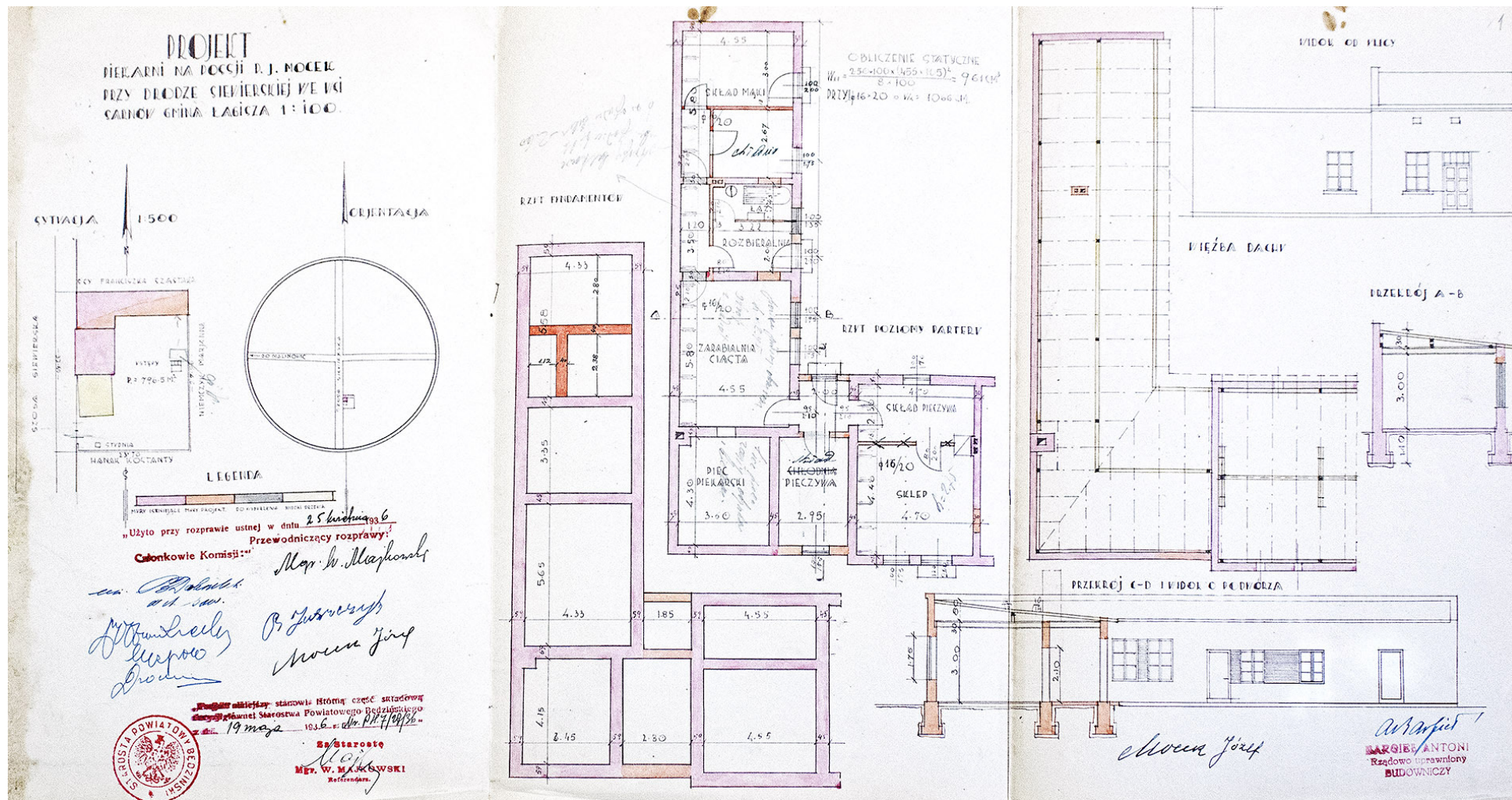
²¹ APK, zesp. 772, sygn.1/ 600 Projekt Piekarni Dawida Fryszmanna na posesji Józefa Mocka, k. 1; B. Ciepiela, *Dzieje Sarnowa...*, s. 68.

²² APK, zesp. 772, sygn. 1/600, k. 1.

Budynek po byłej piekarni w Sarnowie.

[2021, fot. Michał Jędrzejowski]

Projekt architektoniczny piekarni.

[APK, zesp. 772, sygn.1/ 600 Projekt Piekarni Dawida Fryszmanna na posesji Józefa Mocka, k. 1].

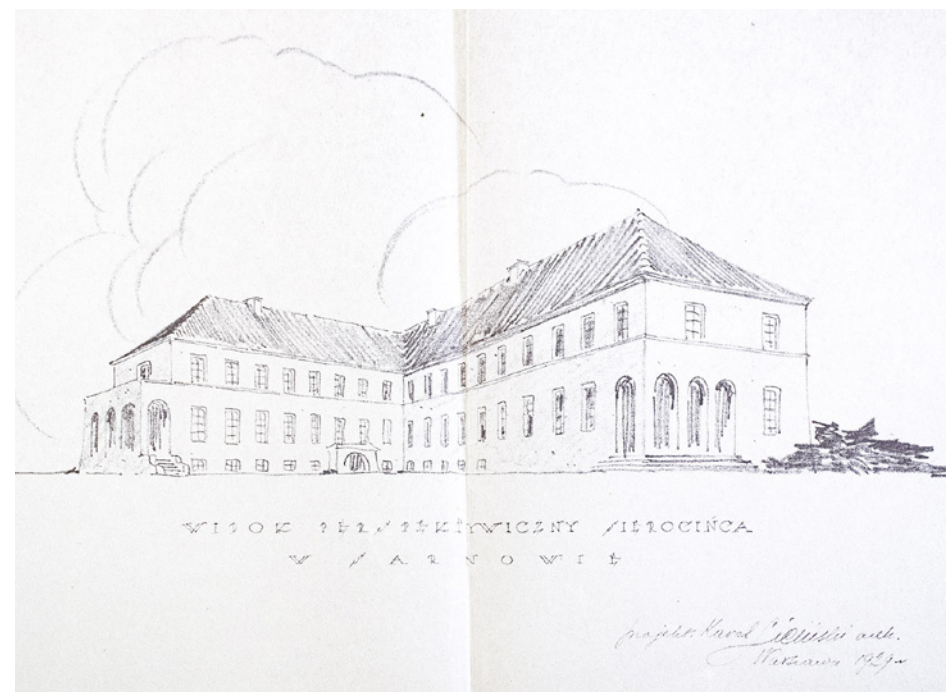
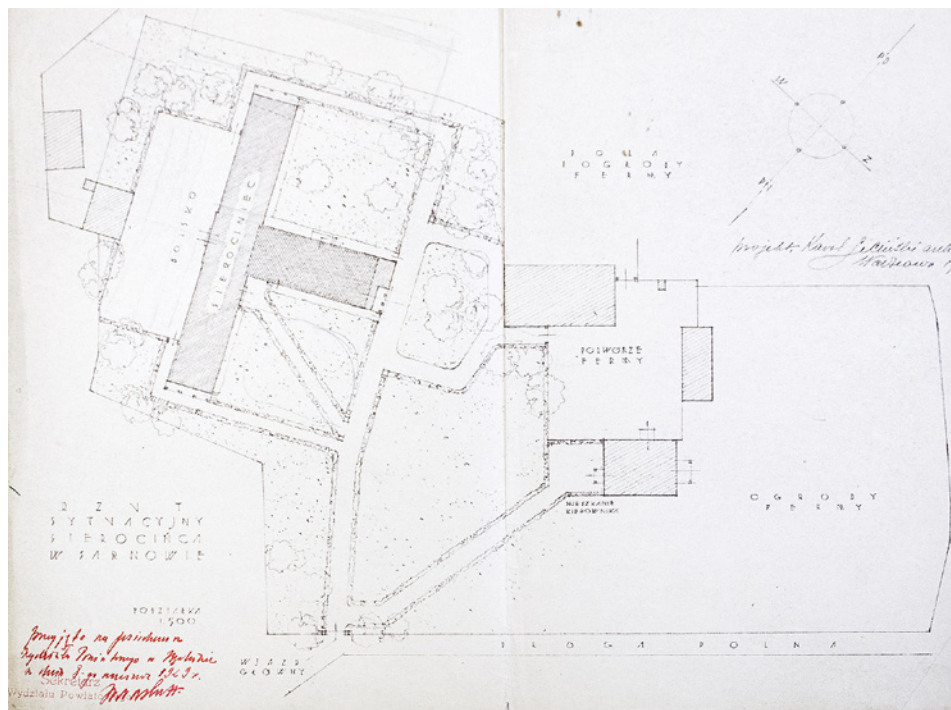
Dom dziecka w Sarnowie.

[2021, fot. Michał Jędrzejowski]

Wartym obejrzenia obiektem architektury klinkierowej Sarnowa jest także budynek dawnego Sierocińca, a obecnego Domu Dziecka im. św. Dominika Savio. Tereny te wchodziły niegdyś w skład majątku rodziny Błęszyńskich, który w 1936 roku kupił Sejmik Samorządowy w Będzinie²³. Majątek ten składał się z małej willi, budynku gospodarczego, stodoły i obory. Sejmik planował ten zakup dużo wcześniej o czym świadczy zachowany plan budynku Sierocińca z 1929 roku. Przestronny, pawilonowy budynek zaprojektował architekt z Warszawy Karol Siciński. Został on ukończony jednak dopiero pod koniec 1956 roku²⁴. Sierociniec w Sarnowie działał w latach 1936-1948 pod opieką siostr zakonnych.

²³ <https://domdzieckasarnow.pl/rys-historyczny.php>, dostęp 29.10.2021; B. Ciepiela, Dzieje Sarnowa..., s. 254.

²⁴ APK, zesp. 772, sygn. K. 119 Projekt Sierocińca w Sarnowie, k. 4.

Projekty architektoniczne sierocińca autorstwa Karola Sicińskiego.

[APK, 772 Powiatowy Związek Samorządowy Powiatu Będzińskiego, sygn. K.119, k. 4].

Odwiedzający go w marcu 1937 roku dziennikarz „Expresu Zagłębiowskiego” opisał go jako: „Uroczy, biały dworek szlachecki, schowany w sadzie” z zabudowaniami gospodarczymi wokół oraz dużym kawałkiem ziemi ornej²⁵. Pokoiki wychowanków opisywał z kolei jako przytulne, jasne i widne²⁶. W 1939 roku pod opieką siostr zakonnych wychowywało się w Sarnowie 36 dzieci, a w skład personelu Sierocińca wchodziła siostra przełożona, wychowawczyni, kucharka oraz „służąca”, która zajmowała się sprawami związanymi z czystością²⁷.

Kawałek ziemi przy dworku wykorzystano tworząc tam małe gospodarstwo. Na powierzchni 0,4 ha założono warzywniak, w którym uprawiano warzywa takie jak pietruszka, marchew, buraki, buraki pastewne, ziemniaki, kalafiory, kapusta i słonecznik oraz zboża: żyto i owies. W gospodarstwie Sierocińca hodowano również zwierzęta: konia, 5 krów, 3 świnie i 40 kur. W gospodarstwie pracowała siostra ogrodniczka, stróż i służąca. Ciekawym jest fakt, że siostra ogrodniczka otrzymywała o 10 zł większe wynagrodzenie niż siostra przełożona Sierocińca²⁸. Gospodarstwo było jednak niemałe i wymagające pracy.

W czasie drugiej wojny światowej Sierociniec nie funkcjonował, ponieważ Niemcy urządzili w jego budynkach stację nadawczo-odbiorczą. Wychowankami zajęli się wówczas mieszkańcy Sarnowa; kilka rodzin przyjęło je pod swoje dachy²⁹.

Strona tytułowa dodatku „Jutrzenka” do „Expresu Zagłębiowskiego”, nr 11 z dnia 14 marca 1937 zawierająca artykuł na temat sierocińca w Sarnowie.

²⁵ *Jutrzenka*, dodatek do *Expresu Zagłębiowskiego*, nr 11 z dnia 14 marca 1937, s. 1.

²⁶ Tamże.

²⁷ APK, zesp. 772, sygn. 448 Preliminarz budżetu dla Schroniska w Sarnowie, k. 3-4.

²⁸ Tamże, k. 5-6.

²⁹ Tamże, s. 254, 256.

W 1948 roku wraz ze zmianami struktur administracji państwowej Sierociniec przejął Wydział Oświaty Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach i przekształcił placówkę w Państwowy Dom Dziecka. Do placówki zaczęły wtedy trafiać, obok sierot i pół sierot, dzieci odebrane rodzicom, skazanym sądownie za przemoc. Po krótkim czasie dobrego zarządzania wiele obiecujące gospodarstwo rolne wokół dworku upadło, a tereny te ostatecznie sprzedano młynarzowi Walaszczykowi, który wybudował tam chlewnię. W międzyczasie sam dworek zaczął być niewystarczający dla wzrastającej liczby przyjmowanych dzieci, w ruinę zaczęły popadać nieremontowane od lat wnętrza, toteż podjęto decyzję o jak najszybszej budowie zaprojektowanego w 1929 roku budynku. Jego uroczyste przejęcie miało miejsce 30 grudnia 1956 roku. Dom stał się wówczas placówką dla dzieci do 12 lat, mógł pomieścić ich 100. Jednym z nowych elementów wychowania stała się również praca w gospodarstwie, które zostało znacznie powiększone.

W latach 1984-1987 budynek remontowano ponownie i gruntownie: wymieniono instalację grzewczą i elektryczną, parkiety, posadzki, przeprowadzono również prace wodno-kanalizacyjne. Miało to znaczny wpływ na polepszenie standardu życia przebywających tam dzieci oraz ich opiekunów. W 1993 roku Dom Dziecka w Sarnowie otrzymał imię św. Dominika Sawio³⁰.

Przewodnik - Jacek Malikowski

<https://historia.psary.pl/przewodnicy-3.php>

Schronisko dla dzieci w Sarnowie.

Par	Poz	WYDATKI	Wykonanie budżetu na 1937/1938r.	Prelimino- wano na rok 1938/1939	Projekt pre- liminarza na 1939/40 rok
		WYDATKI ZWYCZAJNE	17.706.64	21.439.00	25.964.05
1		Wydatki osobowe	2.432.37	2.705.00	2.701.00
	a	Pobory personelu	1.380.00	1.440.00	1.440.00
	b	Swiadczenia na rzecz personelu	1.007.48	1.225.00	1.225.00
	c	Swiadczenie socjalne	44.89	40.00	36.00
2		Wydatki rzeczowe	82.69	115.00	120.00
3		Utrzymanie budynków	898.27	1.250.15	1.404.00
	a	Remont budynków	45.00	205.00	290.00
	b	Ubezpieczenie od ognia	65.08	107.60	65.00
	c	Opał	612.37	675.00	759.00
	d	Swiatło	94.32	150.00	160.00
	e	Utrzymanie porządku	81.50	112.55	130.00
4		Inwentarz	100.97	116.90	174.80
5		Utrzymanie wychowanków	7.438.37	9.623.10	9.563.20
	a	Zywnienie	5.072.84	6.570.00	6.438.60
	b	Bielizna, odzież, obuwie	1.133.40	1.757.50	1.775.00
	c	Pranie	135.48	159.60	153.60
	d	Kąpiele i zabiegi higieniczne	50.00	60.00	62.00
	e	Nauka i pomoce szkolne	280.00	250.00	280.00
	f	Leczenie	600.00	650.00	728.00
	g	Wydatki na cele kulturalne	166.55	176.00	126.00
6		Inne wydatki	58.38	33.00	55.00
7	a	Wydatki związane z prowadzeniem gospodarstwa rolnego	6.697.63	7.595.85	11.940.05

Fragment preliminarza budżetu sierocińca w Sarnowie przedstawiający wydatki w 1937 roku oraz ich prognozy na kolejne lata

[APK, sygn. 448 Preliminarz budżetu dla Schroniska w Sarnowie, wk. 1]

³⁰ <https://domdzieckasarnow.pl/rys-historyczny.php>, dostęp. 3.11.2021.

Dworek w Malinowicach i szkoła podstawowa

ZWIEDZAJ

Pierwszy dworek w Malinowicach został zbudowany jeszcze w XVII wieku wraz z nabyciem tej miejscowości przez bliżej nieznaną rodzinę Kmitów. Do dzisiejszych czasów nie zachowały się żadne źródła, które mogłyby dać wyobrażenie na temat szczegółowego wyglądu dworku.

Zabytkowy dworek w Malinowicach.

[2021, fot. Michał Jędrzejowski]

Można jednak przypuszczać, że był to kilkupokojowy dom ze spadzistym dachem i gankiem, wspartym na kolumnach, a wokół niego prawdopodobnie mieściły się zabudowania gospodarcze³¹. Prawdopodobnie był również nieco mniejszy od tradycyjnego dworu, na co wskazywałaby nazwa „dworek”. Pewne jest natomiast, że drewniany dworek Kmitów był położony na wzgórku, a otaczał go las, w którym rosły dęby, lipy i buki³².

Rodzina żyła tam spokojnie aż do 1655 roku, kiedy to podczas potopu szwedzkiego, wojska szwedzkie napadły na Malinowice, wdarły się do dworku i wymordowały jego właścicieli i służbę, a dom oraz otaczające go budynki podpaliły. Te dramatyczne wydarzenia miał przeżyć najmłodszy dziedzic Kmitów, którego z domu wyniosła jego opiekunka i schroniła się z nim pod jednym z buków. Legenda głosi, że za opiekunką wybiegł lokaj, który chcąc ratować chociaż część majątek Kmitów spakował srebra i niektóre kosztowności do worka i zakopał je w lesie. Podobnie uczynił służący, który zakopał szkatułkę z pieniędzmi w piwnicy. Kiedy młody Kmita wraz z opiekunką wyszli z lasu w miejscu dworku zobaczyli zgliszcza. Wówczas chłopcem i jego piastunką zajęli się bliscy krewni Kmitów. Młody Kmita w późniejszych latach próbował szukać wzmiankowanych skarbów, ale nigdy mu się to nie udało³³. Jeszcze w drugiej połowie XVII wieku dworek został odbudowany przez nowych właścicieli tych terenów. Murowany budynek został jednak zniszczony na przełomie XIX i XX wieku poprzez dzierżawcę dworku niejakiego Jaszewskiego, który również poszukiwał ukrytych w czasie najazdu Szwedów skarbów³⁴.

31 M. Przełomiec, *Dwór szlachecki jako archetyp polskiego domu, czyli: co nam zostało z tych lat?*, [w:] Małe Miasta. *Dom polski we wspomnieniach*, red. M. Zemło, Białystok 2021, s. 305.

32 M. Kantor-Mirski, *Z przeszłości Zagłębia Dąbrowskiego i okolic*, t. 2, Sosnowiec 1932, s. 244.

33 „Expres Zagłębiowski” nr 11, 1997, s. 19.

34 M. Kantor-Mirski, *Z przeszłości Zagłębia...*, s. 244.

Pomnik przyrody lipa w Malinowicach.

[2021, fot. Michał Jędrzejowski]

W 1900 roku majątki podworskie kupiło Towarzystwo Górniczo-Przemysłowe Saturn, które w 1929 roku przystąpiło do parcelacji obszaru dworskiego.

Szkoła podstawowa w Malinowicach została założona dopiero w 1921 roku, co było możliwe dzięki staraniom mieszkańców. Mieściła się w domu małżeństwa Szewczyków, a jej pierwszą dyrektorką była Irena Wajdówna. Do 1931 roku otwarto cztery oddziały co pozwalało na nauczanie dzieci z klas I-IV, chociaż wszystko odbywało się w zaledwie jednym pomieszczeniu³⁵. Podczas okupacji lekcje odbywały się natomiast w mieszkaniu Władysława Sobczyka. W latach 1944-1945 działalność szkoły została zawieszona, najpewniej z powodu braków lokalowych. W 1946 roku mieszkańcy Malinowic wystąpili o przerobienie jednego z baraku poobozowego z elektrowni „Łagisza” na prowizoryczny budynek szkolny³⁶. Do budowy nowej placówki przystąpiono w 1962 roku z inicjatywy Wojewódzkiego Przedsiębiorstwa Budownictwa Terenowego w Czeladzi. Szkoła, nazywana potocznie „Tysiąclatką” została oddana do użytku 1 września 1964 roku, a jej pawilonowy budynek mógł pomieścić 100 uczniów i uczennic. Obok szkoły wybudowano również Dom Nauczyciela³⁷.

Przewodniczka - Teresa Olesińska

<https://historia.psary.pl/przewodnicy-4.php>

³⁵ B. Ciepela-Czapla, *Malinowice w dokumentach i wspomnieniach*, Czeladź 2018, s. 118.

³⁶ Tamże, s.119.

³⁷ Tamże, s. 120.

Bocianie gniazdo.

[2021, fot. Michał Jędrzejowski]

Historyczne oblicze Brzękowic Dolnych

ZWIEDZAJ

Pierwsze osady na terenie dzisiejszych Brzękowic powstały jeszcze, jak wynika z badań archeologicznych, w czasach rzymskich³⁸. Najstarszy zapis nazwy „Brzękowice” pochodzi z 1357 roku. Książę cieszyński Kazimierz I wydał wówczas dokument dla Katedry Krakowskiej, w której zwalniał włości leżące na ziemi siewierskiej od ciężarów i opłat³⁹.

Nazywane również „Brzynkowicami” należały do księstwa siewierskiego i przez długi czas były własnością ziemską biskupów krakowskich⁴⁰. Obecnie sołectwo Brzękowice dzieli się na trzy wsie: Brzękowice Dolne, Brzekowice Wał oraz Gołusza Dolna⁴¹.

Tereny gminy Psary, w której leżą Brzękowice Dolne wyróżniają się obecnością skał węglanowych, głównie wapieni. W 1857 roku na terenie Grodźca uruchomiono cementownię, która bazowała na wapieniach wydobywanych w kamieniołomach na pograniczu Rogoźnika, Strzyżowic oraz okolic Brzękowic Dolnych i Brzękowic Wału⁴². Wapienie były głównym materiałem budulcowym na terenach w nie obfitujących.

38 Dziennik Urzędowy Województwa Śląskiego z dn. 16 marca 2017, poz. 1693 (dalej DUWŚ poz. 1693), Uchwała nr XXVII/300/2017 Rady Gminy Psary z dn. 23 lutego 2017 w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Psary na lata 2017-2020, s.74.

39 *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. B. Chlebowski, t. 15, cz. 2, Warszawa 1902, s. 585.

40 *Województwo krakowskie w drugiej połowie XVI wieku*, cz. 2, red. H. Rutkowski, [w:] *Atlas historyczny Polski*, red. S. Trawkowski, M. Wilska, Warszawa 2008, s. 100.

41 DUWŚ, poz. 1693, Uchwała nr XXVII/300/2017..., s. 54.

42 <http://www.psary.pl/o-gminie/historia>, dostęp 02.11.2021.

Pomnik przyrody w Brzękowicach Dolnych.

[2021, fot. Michał Jędrzejowski]

Wypalano je w specjalnych piecach – wapiennikach, pozyskując w ten sposób wapno⁴³. W okolicy Brzękowiec Dolnych funkcjonowały dwa tego typu piece. Po pierwszym z nich, położonym na zachód od wsi zachowało się jedynie wgłębienie w ziemi oraz sterta charakterystycznie przepalonych kamieni. Fragmenty drugiego można natomiast zobaczyć od południa⁴⁴. Wapienniki te funkcjonowały do lat 70-tych XX wieku za czym przemawiała dostępność wapieni oraz ich stosunkowo tania obróbka.

Obecność skał wapiennych sprawiła, że Brzękowiec Dolne wyróżniają się rędzinami, które należą do najbardziej żyznych gleb i stanowią zaledwie 1% powierzchni Polski. Rędziny wykształciły się właśnie na tych skałach, a ich nazwa pochodzi od staropolskiego słowa „rędzić”, którym określano odgłos pługa uderzającego o odłamki skalne. Urodzajność tych gleb miała duży wpływ na rozwój wyjątkowej roślinności na terenie Brzękowiec Dolnych. Jedną z takich roślin jest kojarzony głównie z krajobrazami tatrzańskimi i alpejskimi dziewięsiś bezłodygowy. Ta charakteryzująca się brakiem łodygi roślina jest od 2014 roku objęta częściową ochroną, a jej właściwości lecznicze znano i wykorzystywano już od średniowiecza. Napar z suszonego korzenia dziewięsiśu stosowano przy przeziębieniach i chorobach układu trawiennego jako środek moczopędny, napotny, przeciwbakteryjny i przeciwgorączkowy. W niektórych krajach europejskich, np. Szwajcarii czy Włoszech dziewięsiś bezłodygowy był również stosowany w kuchni jako roślina jadalna na równi z karczochami⁴⁵.

43 I. Młodkowska-Przepiórkowska, *Co z tym grodziskiem, czyli o wynikach badań archeologicznych na górze Na Wale w Mstowie*, „Ziemia Częstochowska”, t. XLIII (2017), s. 270.

44 <http://www.straznicyzasu.pl/viewtopic.php?f=53&t=1281&p=2408#p2408>, dostęp 02.11.2021.

45 M. Nowiński, *Chwasty łąk i pastwisk*, Warszawa 1966, s. 68.

Wapiennik.

[2021, fot. Michał Jędrzejowski]

Inną atrakcją przyrodniczą omawianego terenu jest legendarny buk, do którego wiedzie droga gruntowa z okolic boiska sportowego do rozdroża w kierunku Malinowic. Legenda głosi, że w czasach potopu szwedzkiego został pod nim ukryty skarb rodziny Kmitów, która została wymordowana przez Szwedów (zob. 4. Dworek w Malinowicach i szkoła podstawowa.).

Miejsce po legendarnym buku.

[2021, fot. Michał Jędrzejowski]

Na terenie Brzękovic Dolnych znajdują się również zabytki o charakterze sakralnym. Jednym z nich jest zbudowana w 1772 roku przydrożna Kapliczka pod Dzwonkiem. Zwyczaj stawiania kapliczek pojawił się w Polsce około XVII wieku. W dobie kontrreformacji były one jednym z najważniejszych narzędzi manifestowania religijności⁴⁶.

Kapliczka „Pod dzwonkiem” w Brzękowicach Dolnych.

[2021, fot. Michał Jędrzejowski]

Obiekty z kapliczki „Pod dzwonkiem” w Brzękowicach Dolnych.

[2021, fot. Michał Jędrzejowski]

Zarówno kapliczki jak i krzyże stawiane najczęściej na skrzyżowaniach czy rozstajach dróg miały za zadanie strzec mieszkańców przed demonami i niebezpieczeństwami. Miejsca te uważano bowiem za miejsca nawiedzane przez duchy, miejsca tragicznej śmierci, śmiertelnych walk czy pochówku zmarłych dzieci. Stawiano je także z powodów indywidualnych jako miejsca zanoszenia intencji czy podziękowań.

⁴⁶ K. Kowalczyk, *Szlakiem rabczańskich kapliczek*, Kraków 2004, s. 11.

Przydrożne krzyże były również miejscem, do którego odprowadzano podróżnych lub zmarłych⁴⁷. Ponadto, kapliczki z dzwonkiem miały za zadanie wyznaczać porę dnia ludowi, który nie posiadał zegarów. Dźwięk dzwonek zwiastował także śmierć mieszkańca wsi oraz wiatr i nadchodzącą burzę⁴⁸. Kapliczka pod Dzwonkiem w Brzękowicach Dolnych poświęcona została Matce Boskiej. Domkowa konstrukcja składa się z kamiennych ścian obielonych wapnem, a dwuspadowy dach pokrywa dachówka. Jego zwieńczeniem jest wieżyczka z sygnaturką na sześciu słupach i dzwonkiem. Kapliczka ma dwa okienka, zamknięte łukiem segmentowym, natomiast w jej wnętrzu znajdują się obrazy przedstawiające Matkę Bożą, Jezusa Chrystusa upadającego pod krzyżem oraz Jezusa Chrystusa na krzyżu⁴⁹. Miejskowa legenda głosi, że dzwonek tej kapliczki służył rozpędzaniu deszczowych i burzowych chmur, lecz umiejętność tę posiadał tylko jeden mieszkaniec. Po jego śmierci każde użycie dzwonka miało sprowadzać na wieś i okolicę burze i huragany⁵⁰. Drugim, wartym zobaczenia zabytkiem związanym z kultem religijnym w Brzękowicach Dolnych jest przydrożny krzyż z 1921 roku. Znajduje się on nieopodal kapliczki.

Przewodniczka - Grażyna Polasiak

<https://historia.psary.pl/przewodnicy-2.php>

47 D. Rancew-Sikora, *Krzyże milczące, kapliczki przydrożne i znaczenie społecznej nostalgii*, [w:] *Granice i pogranicza: państw, grup, dyskursów... Perspektywa antropologiczna i socjologiczna*, red. : G. Kubica i H. Rusek, Katowice 2013, s.303.

48 J. Hochleitner, *Funkcje średniowiecznych dzwonów jako przejaw procesu sakralizacji przestrzeni kulturowej*, „Studia Warmińskie”, XXXVII (2000), s. 181.

49 <https://powiat.bedzin.pl/turystyka-menu/zab-art/195-info-o-powiecie-kat/zabytki-kat/zabytki-psary-kat/1321-kapliczka-przydrozna-z-sygnaturka>, dostęp 02.11.2021.

50 http://www.sosnowiec.pl/miasto/artykuly/k1,800,zaglebie_turystyki/k2,882,powiat_bedzinski/id,505,psary.html/print,1/, dostęp 02.11.2021.

Krzyż przydrożny w Brzękowicach Dolnych.

[2021, fot. Michał Jędrzejowski]

Bibliografia:

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Państwowe w Katowicach:

1. zesp. 772 Powiatowy Związek Samorządowy Powiatu Będzińskiego:
 - sygn.1/ 600 Projekt Piekarni Dawida Fryszmanna na posesji Józefa Mocka.
 - sygn. 402 Budżet Klinkierni w Gródkowie 1933/1934.
 - sygn. 448 Preliminarz budżetu dla Schroniska w Sarnowie.
 - sygn. 829 Wykazy kolejek wąskotorowych w pow. będzińskim i sprawy remontowe związane z dzierżawieniem kolejki.
 - sygn.1309 Kosztorys budowy klinkierni w Gródkowie.
 - sygn. K. 119 Projekt Sierocińca w Sarnowie
2. Dziennik Urzędowy Województwa Śląskiego z dn. 16 marca 2017, poz. 1693 (dalej DUWŚ poz. 1693), Uchwała nr XXVII/300/2017 Rady Gminy Psary z dn. 23 lutego 2017 w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Psary na lata 2017-2020.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE:

1. *Expres Zagłębiowski* nr 11, 1997.
2. *Jutrzenka*, dodatek do *Expresu Zagłębiowskiego*, nr 11 z dnia 14 marca 1937.

OPRACOWANIA:

1. Ciepiela B., *Dzieje Sarnowa*, Będzin-Sarnów 1999.
2. Ciepiela B., *Gródków. Historia i teraźniejszość*, Gródków-Sosnowiec 2003.
3. Ciepiela-Czapla B., *Malinowice w dokumentach i wspomnieniach*, Czeladź 2018.
4. Hochleitner J., *Funkcje średniowiecznych dzwonów jako przejaw procesu sakralizacji przestrzeni kulturowej*, „*Studia Warmińskie*”, XXXVII (2000).
5. Kantor-Mirski M., *Z przeszłości Zagłębia Dąbrowskiego i okolic*, t. 2, Sosnowiec 1932.
6. Kowalczyk K., *Szlakiem rabczańskich kapliczek*, Kraków 2004.
7. Młodkowska-Przepiórkowska I., *Co z tym grodziskiem, czyli o wynikach badań archeologicznych na górze Na Wale w Mstowie*, „*Ziemia Częstochowska*”, t. XLIII (2017).
8. Nowiński M., *Chwasty łąk i pastwisk*, Warszawa 1966.
9. Przełomieć M., *Dwór szlachecki jako archetyp polskiego domu, czyli: co nam zostało z tych lat?* [w:] *Małe Miasta. Dom polski we wspomnieniach*, red. M. Zemło, Białystok 2021.
10. *Przewodnik po Zagłębiu Dąbrowskim*, prac. zbiorowa, Sosnowiec 1939.
11. Rancew-Sikora D., *Krzyże milczące, kapliczki przydrożne i znaczenie społecznej nostalgii*, [w:] *Granice i pogranicza: państw, grup, dyskursów... Perspektywa antropologiczna i socjologiczna*, red. : G. Kubica i H. Rusek, Katowice 2013.
12. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. B. Chlebowski, t. 15, cz. 2, Warszawa 1902.
13. *Województwo krakowskie w drugiej połowie XVI wieku*, cz. 2, red. H. Rutkowski, [w:] *Atlas historyczny Polski*, red. S. Trawkowski, M. Wilska, Warszawa 2008.
14. Wrzosek A., *Górny Śląsk: prace i materiały geograficzne*, Warszawa 1955, s. 200.

MATERIAŁY EDUKACYJNE

Scenariusze dla szkół

Skąd w tartaku wziął się klinkier i czym on jest?

Pomniki na biegunach na spacerze w Brzękowicach Dolnych

Opis ścieżek historycznych

Ścieżkami pomników naturalnych i antropogenicznych

Szlakiem linii kolejowych: osobowej nr 183 i piaskowej P112

Szlakiem zapomnianych miejsc „Klinkiernia”

Malinowice wspomnienia

Spacerując po sarnowskiej klinkierówce

STRONY INTERNETOWE:

<https://powiat.bedzin.pl/turystyka-menu/zab-art/195-info-o-powiecie-kat/zabytki-kat/zabytki-psary-kat/1321-kapliczka-przydrozna-z-sygnaturka>, dostęp 02.11.2021.

http://www.sosnowiec.pl/miasto/artykuly/k1,800,zaglebie_turystyki/k2,882,powiat_bedzinski/id,505,psary.html/print,1, dostęp 02.11.2021.

<http://www.straznicyzasu.pl/viewtopic.php?f=53&t=1281&p=2408#p2408>, dostęp 02.11.2021.

<https://www.atlaskolejowy.net/pl/slaskie/?id=linia&poz=616>, dostęp 10.11.2021.

<https://domdzieckasarnow.pl/rys-historyczny.php>, dostęp 29.10.2021, 3.11.2021.

https://historia.agh.edu.pl/wiki/Jerzy_Marynowski, dostęp 8.11.2021.

<http://www.psary.pl/o-gminie/historia>, dostęp 02.11.2021.

O projekcie:

Nasz projekt służył odkrywaniu, dokumentowaniu i upowszechnianiu wiedzy z zakresu historii Polski w jej lokalnym nurcie na przykładzie gminy Psary traktowanej jako zapomniana "mała ojczyzna".

Tematem projektu uczyniliśmy popularyzację wiedzy o 5 historycznych obiektach, których funkcjonowanie kształtowało lokalną społeczność pod względem kulturalnym i gospodarczym, a których duże fragmenty i małe pozostałości są do tej pory widoczne w przestrzeni architektonicznej gminy.

Lista miejsc znajduje się w zakładce ścieżki na stronie:

www.historia.psary.pl

W celu poznania ich historii, a przez to również historii miejsca, zorganizowaliśmy:

- spacer historyczny prowadzony przez lokalnych historyków/historiczki dla mieszkańców/mieszkanek oraz uczennic/uczniów ze szkół podstawowych;
- poszukiwanie pamiątek przeszłości wraz z ich digitalizacją;

W efekcie tych działań powstała strona

www.historia.psary.pl zawierająca:

- scenariusze i opisy ścieżek wraz z fotografiami;
- reportaże ze "świadkami historii"
- bazę materiałów edukacyjnych ze scenariuszami lekcji.

Zespół realizujący projekt:

organizacja zespołu – p.o. dyrektora Magdalena Hak
koordynacja – Agata Hofelmajer-Roś
dostępność – Anna Korpak
promocja – Honorata Grudzień
reportaże – Iwona Kwaśny
teksty – Dominika Rychel - Mantur
identyfikacja wizualna – Piotr Jakoweńko
fotografie – Michał Jędrzejowski
programowanie strony - Michał Skrzyniarz

Lokalni przewodnicy i przewodniczki:

Donata Łukasik
Jacek Malikowski
Teresa Olesińska
Grażyna Polasiak

Partnerzy:

Oddział Zagłębiowski Stowarzyszenia Autorów Polskich
Stowarzyszenie Kobiet "18+"
Polski Związek Emerytów, Rencistów i Inwalidów w Malinowicach
Gmina Psary
Instytut Zagłębia Dąbrowskiego

Nazwa projektu: Historyczne ścieżki gminy Psary

Termin realizacji: 01.06 - 31.11. 2021 r.

Realizacja: Gminny Ośrodek Kultury Gminy Psary

Finansowanie: Dofinansowano ze środków Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach programu „Patriotyzm Jutra”

Przyznana dotacja: 34 000 PLN

Kontakt:

Gminny Ośrodek Kultury Gminy Psary
ul. Zwycięstwa 2a
42-575 Gródków
32 267 22 59
gok.psary.pl

Materiały umieszczone w publikacji są na licencji CC BY-NA-SA:

Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Na tych samych warunkach 3.0 Polska (CC BY-NC-SA 3.0 PL)

PA
TRIO
TYZM
JUTRA

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego

Dofinansowano ze środków Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach programu „Patriotyzm Jutra”.